

Владлен ЛУТАЙ

**ПРО СТАН РОЗРОБКИ
КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД
ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
ТА ЇХ ВПРОВАДЖЕННЯ
В ПЕДАГОГІЧНУ ПРАКТИКУ**

Оптимізація розв'язання найгостріших глобальних проблем сучасності стала основним питанням не лише філософії, а й усього людства. У статті розробляється проблема ролі тієї сучасної концепції філософії освіти, яка зможе відіграти суттєву роль у цій оптимізації, зокрема, у становленні в Україні «суспільства знань» та «руху на випередження».

Як відомо, діяльність нового уряду України спирається і на нову філософію. Це стосується, як говорить Станіслав Ніколаєнко, і діяльності Міністерства освіти і науки України. Суть нової філософії освіти і науки, за його словами, полягає ось у чому. В минулу епоху вирішальну роль у розвитку української економіки і усього суспільства відігравали інтереси олігархічних кланів «отримувати свої надприбутки». Тепер же головна мета нового уряду і його міністерства буде спрямована на «розвиток усього суспільства на базі нових знань». Причому в основу цього «має бути покладений принципово новий трикутник: освіта, наука, виробництво» [1; 2]. Погоджуючись із такою трактовкою даних та ряду інших принципів нової філософії освіти і науки, зупинимось далі на детальнішому аналізі основних дуже складних проблем розробки цієї нової філософії і на участі наших філософів у її розробці та впровадженні в практику.

У першому номері нового часопису «Вища освіта України» (2001 р.) міністр освіти і науки В. Г. Кремень писав про те, що нещодавно створений Інститут вищої освіти АПН повинен бути тим науково-теоретичним центром, «який сприятиме утвердженню концептуальної бази майбутніх реформ вищої школи, стане центром акумуляції та аналізу інформації про стан національної вищої освіти», а науковці цього інституту «стануть організаторами та координаторами науково-педагогічних досліджень у галузі вищої освіти», які «донедавна були надто фрагментарними, непослідовними і локальними» [3].

Виходячи з цього, ми вважаємо, що найважливіші завдання Інституту вищої освіти полягають, по-перше, в розробці тієї певної концептуальної

бази вищої освіти України, яка може відіграти роль загальної теоретичної основи реформування нашої вищої школи, по-друге, у постійному моніторингу основних результатів такого реформування у головних галузях вищої освіти. Оскільки вищим рівнем узагальнення усіх знань про реальний світ і діяльність людей є філософія, то саме сучасна філософія відіграє найважливішу методологічно-парадигмальну роль і в розробці концептуальної бази вищої освіти. З цього випливає висновок про те, що найважливіша задача нашого Інституту, насамперед його відділу змісту, філософії та прогнозування вищої освіти, полягає у розробці та утвердженні концептуальної бази даної галузі освіти.

Виконання цього завдання безумовно пов'язане з вирішенням багатьох дуже складних питань, а тому воно потребувало попереднього ретельного вивчення даної проблематики. І лише в плані роботи згаданого відділу на 2003–2005 рр. була запланована тема з розробки концептуальних засад філософії освіти в Україні. У 2003 р. автором даної роботи спільно з Андрущенком В. П. була опублікована перша стаття, присвячена їх баченню вирішення проблеми загальних концептуальних засад філософії освіти України [4]. У 2004 р. ними було опубліковано ще дві статті, в яких конкретизувались та розвивались ідеї першої [5; 6].

Восени 2004 р. відбулося перше обговорення статті [5] на згаданому вище відділі, а також ряд неформальних її обговорень спеціалістами з філософії освіти. При цьому треба відзначити, що в результаті офіційного і неофіційних обговорень нашого первинного проекту концептуальних засад філософії освіти України та пропозицій про їх подальшу розробку і впровадження в практику освітньої діяльності виявились різні, в тому числі й суперечливі між собою підходи. В принципі ніхто з учасників таких обговорень не заперечував важливості і необхідності розробки певних концептуальних засад філософії освіти в Україні. Але що стосується питання про рекомендацію відділом пропонованого проекту як першого варіанту, який може бути покладений в основу його подальшої розробки, прийняття та впровадження в освітню практику, то тут дехто зі спеціалістів виявив суттєві застереження.

Суть останніх зводиться до того, що прийняття даних концептуальних засад буде пов'язане з обов'язковістю їх виконання, тобто з певними обмеженнями того вільного вибору усіма суб'єктами системи вищої освіти своїх світоглядних цінностей та ряду інших видів діяльності, які існують зараз в освітньому просторі України. А тому багато, а може, й більшість з цих суб'єктів, буде виступати проти прийняття пропонованих нами засад. А це значить, що статтю, винесену на обговорення, треба розглядати лише як початок широкої дискусії зі складної проблематики розробки концептуальних засад філософії освіти України.

Усе це говорить про те, що вже на теоретичному рівні розробки концептуальних засад філософії освіти в Україні виникли різні, багато в чому суперечливі підходи до розуміння суті даних засад (які, що важливо відзначити, є по суті справи конкретизацією в наших умовах відповідних суперечливих між собою підходів у сучасному світовому загальнофілософському просторі).

Перший із поширених зараз підходів виходить із можливості і необхідності розробки такої сучасної цілісно-моністичної концепції філософії освіти, яка б була спрямована на оптимізацію розв'язання усієї системи найгостріших проблем сучасного людства. Другий з цих підходів, що виходить із визнання пріоритетної ролі принципів плюралізму і релятивізму, у своїй логічній завершеності взагалі відкидає можливість розробки якоїсь єдиної концепції філософії освіти, а тому різко критикує тих філософів, педагогів, що стоять на протилежних позиціях. Але, незважаючи на свої певні позитивні здобутки, саме останній підхід якраз і призводить до тих недоліків наукових досліджень, що пов'язані з їх фрагментарністю, локальністю, непослідовністю, тобто з відсутністю системності й хаотичністю.

Однак, на відміну від цих підходів, запропонований нами згаданий вище проект концептуальних засад філософії освіти спирається на досягнення того третього з основних напрямів сучасної філософії освіти, який спрямований на подолання недоліків перших двох та на новий синтез основного їхнього позитивного змісту [4; 5; 6]. Загальна вихідна ідея представників цього напрямку полягає у розкритті тієї нової системи закономірностей взаємозв'язку певних обов'язкових прав діяльності для усіх соціальних суб'єктів із плюралістичністю їхніх проявів, яка і повинна стати новою парадигмою цієї діяльності. Причому, як писав відомий філософ, неотоміст Юзеф Бохеньський, якщо в XIX ст. філософи звичайно виходили із цілісно-моністичного принципу побудови своїх систем, то вже в середині XX ст. більшість із них стали плюралістами. Значною мірою це стосується і нашого часу. У зв'язку з цим лауреат Нобелівської премії Ілля Пригожин, «аналізуючи стан сучасної освіти у цілому», говорив: «У ньому панує фрагментарність, немає того синтетичного підходу, який пов'язує різні науки...» [7]. У цьому він вбачав головний недолік сучасної освіти і науки. Безумовно, і наведені вище положення про те, що дослідження у галузі вищої освіти України є «надто фрагментарними, непослідовними, локальними», треба розглядати як прояв цього головного недоліку. Останнє стосується і розробки проблем філософії освіти.

Оскільки головна мета даної статті — це вирішення проблем подальшої розробки третього синтетичного напрямку сучасної філософії освіти та його впровадження в життя, то далі більш систематично проаналізуємо ті головні труднощі, які виникли на цьому шляху. Насамперед це буде стосуватись вирішення найскладнішої проблеми співвідношення обов'язкових для усіх суб'єктів освітньої галузі правил їх діяльності з їх вільним вибором такої діяльності, тобто проблеми свободи.

Один із найвидатніших філософів XX ст. Карл Ясперс писав: «Може бути, що найглибші суперечності між людьми обумовлені їх розумінням свободи. Те, що одному уявляється шляхом до свободи, інший вважає прямо протилежним цьому» [8]. Тому «зміст свободи розкривається в житті, *наповненому полярностями і суперечностями*, де найскладнішою є проблема розкриття кращого, істинного поєднання власного свавільного свободного вибору діяльності його суб'єктами з свободою інших суб'єктів даного суспільства» [8]. Однак «абсолютна істина, а тим самим і повна свобода

ніколи не досягається. Істина разом із свободою знаходиться у дорозі» [8]. Тобто, «немає такої закінченої стадії демократії і політичної свободи, яка б задовольнила усіх» [8].

Вже з цього треба зробити висновок про те, що і вирішення проблеми розробки концептуальних засад філософії освіти в Україні завжди буде знаходитись «у дорозі». Тому і дискусію, яка вже почалася з приводу обговорення першого проекту таких концептуальних засад, треба розглядати як той суттєво новий крок на цьому шляху, який спрямований на перехід від «фрагментарності і непослідовності» в розробці майже нескінченної кількості окремих питань філософії освіти в Україні до того, щоб зосередити зусилля багатьох науковців на розробці певної, хоча б тієї мінімальної системи принципів, яка б змогла відігравати роль її концептуальної бази. Причому, оскільки за К. Ясперсом, основою вибору будь-якими соціальними суб'єктами своєї цілеспрямованої діяльності є пошук кращого вирішення проблеми, — це треба визнати як «обов'язковий для усіх порядок», — це повинно стосуватися і розробки концептуальних засад філософії освіти.

Найважливішу роль у розробці пропонованого [4; 5; 6] першого проекту концептуальних засад філософії освіти в Україні відіграла і так звана соціальна парадигма Михайла Грушевського, яка з певних причин залишилась по суті справи невідомою майже для всіх дослідників. У своїй монографії «Початки громадянства: генетична соціологія» він, мабуть, першим (1921 р.) зробив спробу розкрити ту головну соціальну суперечність, розв'язання якої визначає вибір будь-яким соціальним суб'єктом (від окремої особистості до еволюції усього людства) його цілеспрямованої діяльності. Це суперечність між двома протилежними атрибутивними тенденціями такого вибору — індивідуалістичною і колективістською. Перша з них спрямована на максимальне задоволення окремими особистостями своїх егоїстичних інтересів та близьких до них групових. Друга — на пріоритетне задоволення більш загальних, колективних суспільних інтересів. М. Грушевський у цій книзі розкрив і ряд тих принципів розв'язання даної суперечності [9], які й зараз можуть відіграти найважливішу роль. Зокрема, це стосується і розробки концептуальних засад філософії освіти в Україні [4; 5; 6].

Так, майже загальноприйняту основну мету освітянської діяльності (тобто формування такої всебічно розвиненої людини, яка б могла гармонійно поєднувати свої інтереси з більш загальними груповими і загальнолюдськими інтересами) треба розглядати як той ідеал, «дорога» наближення до якого, з позиції парадигми Грушевського, здійснюється шляхом «сеї неустанної конкуренції індивідуалістичних і колективістських тенденцій і періодичного чергування переваги то одних, то других...» [9]. Вже остання цитата говорить про те, що М. Грушевський ще в 1921 р. розкрив той певний методологічний механізм розв'язання найважливішої суперечності, суть якої, за К. Ясперсом, полягає у постійному пошуку оптимального поєднання «обов'язкового для усіх порядку» з вільним вибором своєї діяльності суспільними суб'єктами.

Те, що соціальна парадигма видатного вченого і політичного діяча України М. Грушевського, по суті справи, теж не застосовується до вирішення найгостріших проблем нашої держави (а також і загальнолюдських проблем), свідчить про наявність гострої інформаційної кризи в наших суспільних науках. Зокрема, це проявляється і у наявності «фрагментарності, локальності і непослідовності» в розробці філософських питань освіти. Тому з цього випливає висновок про необхідність розробки певної системи концептуальних засад філософії освіти.

У першому варіанті система концептуальних засад філософії освіти України була викладена в працях В. Андрущенко і В. Лутая [4; 5; 6], а також у монографії «Основне питання сучасної філософії. Синергетичний підхід» [10]. У цих працях була зроблена спроба показати, що парадигму як К. Ясперса, так і особливо М. Грушевського (а також і ряд інших близьких до них концепцій) треба розглядати не лише як такі, що випереджали певні принципи становлення сучасної філософської парадигми діяльності людства, а як такі, що й зараз можуть зробити важливий внесок у конкретизацію даної парадигми. Оскільки, відповідно до І. Пригожина і ряду інших відомих мислителів, роль нової парадигми виживання і подальшого прогресу людства повинні відіграти досягнення синергетики як теорії розвитку складних і дуже складних відкритих систем, то й згадані вище запропоновані концептуальні засади філософії освіти в Україні спираються, в першу чергу, саме на синергетичну парадигму. Причому в розробці нескінченної кількості філософських питань синергетики та їх конкретизації в різних видах людської діяльності найважливішу увагу треба звернути, насамперед, на розробку тієї певної субординованої системи методологічних принципів синергетики, що містить у собі нові закономірності взаємодії загального й одиничного, необхідного (обов'язкового) і випадкового, упорядкованого і хаотичного тощо [10]. Оскільки загострення глобальних проблем сучасності говорить про те, що історія залишила нам вже досить незначний час для переходу на суттєво нову парадигму діяльності усього людства, то це потребує значного прискорення темпів як розробки такої парадигми, так і її впровадження в життя шляхом реформування усіх освітніх систем людства для вирішення проблеми «виживання людства».

З позиції синергетичної парадигми, зокрема так званого принципу «нової телеології» І. Пригожина, суть даного прискорення треба розуміти як становлення принципово нового етапу у тому розвитку усіх явищ реального світу, згідно з яким в історичній тенденції даного розвитку здійснюється створення усе більш складно організованих відкритих систем. Тобто, якщо в природі ця тенденція здійснюється шляхом стихійно діючих механізмів, а у людей усіх минулих епох, крім того, також за допомогою їх інтуїтивного мислення та розкриття в свідомості (мові, релігійних вченнях, науці, філософії тощо) деяких окремих синергетичних механізмів даної тенденції, то в нашу епоху виявилась явна недостатність цих форм. Тому усе більше синергетиків звертають основну увагу на необхідність переходу від пануючого зараз етапу розробки окремих проблем синергетики як «фрагментарних, локальних і непослідовних» до розробки системи синергетичної

філософії та механізмів її впровадження в життя, особливо в реформування освітніх систем [10].

Далі детальніше розглянемо проблему: в якому стані знаходиться зараз в Україні розробка нової філософії розвитку нашого суспільства та її впровадження в практику. Основна ідея, на яку спирався курс реформування нашого суспільства після отримання Україною незалежності, зводилась до того, що головний недолік радянського соціалізму полягав у визнанні явного пріоритету загальних (пролетарських, державних тощо) інтересів над частково-індивідуальними. Тому, наприклад, в основу економічних реформ був покладений принцип, згідно з яким «невідома рука вільного ринку» сама собою обумовить величезні успіхи в її розвитку. І лише приблизно з середини 90-х років усе більша кількість наших вчених стала розробляти так звану концепцію «нового центрризму» [11]. Суть її полягала у тому, що будь-яка абсолютизація як колективних інтересів щодо частково-індивідуальних, так і навпаки, засновані на хибно застарілих принципах (соціалістично-комуністичних чи ліберально-капіталістичних). А тому концепція нового центрризму спрямована на розкриття кращого розв'язання суперечності між цими двома протилежними принципами. Причому в Україні, як і у будь-якій іншій державі, це розв'язання повинно бути таким специфічним, щоб враховувати як особливості менталітету народу, так й іншу нашу специфіку. Нерозуміння цього, як вважає член-кореспондент НАНУ Микола Михальченко, призвело ось до чого: «Поки що в Україні склався специфічний тип «демократії» — «бюрократично-кланової», де «групи бюрократії, клани мають великі можливості використовувати права і свободи для боротьби між собою...» [12]. Тобто найважливіше завдання нової філософії як діяльності уряду, так і концепції становлення в Україні громадянського суспільства полягає у подоланні даної олігархічної форми нашої «демократії».

Зараз не лише вчені, а й більшість практично діючих економістів, політиків визнали односторонність і хибність ідеї про пріоритетну роль лібералізації ринкових відносин та мінімальне втручання держави у ці відношення, тобто вони перейшли до тієї концепції соціально-орієнтованої економіки, яка обов'язково включає і певну систему загальних обмежень діяльності суб'єктів даного ринку.

Усе це говорить про те, що в Україні зараз здійснюється становлення того третього напрямку філософії, про який йшлося, котрий спрямований на подолання недоліків попередніх та на новий синтез позитивного в останніх. Це стосується і чималої кількості не лише статей, а й тих монографічних робіт, в яких розробляються нові концептуальні засади філософії освіти в Україні [13; 14; 15] та ряду інших.

Але, як зазначалося вище, розробка концептуальних засад філософії освіти в Україні знаходиться лише на першому етапі свого становлення, коли виникають різні суперечливі між собою точки зору на суть даних засад. Оскільки розв'язання суперечностей є атрибутивною причиною прогресивного розвитку будь-яких явищ реального світу, то можна лише вітати початок дискусії навколо проблеми розробки певних концептуальних засад філософії освіти в Україні та їх впровадження в освітню практику. Однак, на наш погляд, суттєвим недоліком є те, що цьому питанню приділяється ще

мало уваги, що його вирішення майже тоне у нескінченній кількості інших фрагментарних, локальних та непослідовних питань філософії освіти. Тому бажано, щоб новий часопис «Філософія освіти» звернув значну увагу на розробку проблеми концептуальних засад філософії освіти в Україні, на дискусійне обговорення даної проблеми.

Як вже відзначалось вище, міністр освіти і науки Станіслав Ніколаєнко вважає, що в основу нової філософії освіти і науки буде покладений трикутник «освіта—наука—виробництво», який буде спрямований на входження України в сучасне суспільство знань, насамперед інноваційних, та в коло розвинених країн. Раніше академік НАНУ Валерій Геєць підкреслював, що виконання цього завдання є найскладнішою проблемою. Зокрема, що «соціальний проект необхідних змін... не може бути реалізованим, коли спиратиметься виключно на нагромадження спеціалізованих знань (технократичний підхід, що не матиме успіху в кінцевому значенні)», тобто «технологічний детермінізм може бути лише складовою, а не основою нового соціального проекту» [16]. Розвиваючи ці ідеї, член-кореспондент НАНУ В. І. Голіков писав, що для цього існуюча відомча система управління інноваційними процесами має бути перетворена в цілісну систему, організаційно об'єднуючу освіту, науку і виробництво [17]. Дану точку зору конкретизує і В. М. Геєць, який говорить про те, що нам «потрібна наукова інноваційна система». Все це ще раз підтверджує як необхідність, так і складність розробки нової філософської концепції освіти і науки та її впровадження в практику. Виходячи з того, що у якості нової методології вирішення цих проблем нами пропонується система принципів синергетичної парадигми, ми акцентуємо увагу на тому, що застосування даної парадигми розкриває значні можливості для створення інноваційної системи, яка заснована на синергетичній концепції «руху на випередження», бо тільки така концепція може забезпечити не лише прискорення темпів входження України в коло розвинених країн [18], а й подолання недоліків існуючих зараз технократично-еґоїстичних форм даного руху, тобто становлення сучасної соціально орієнтованої його форми [10].

Література:

- Ў Ніколаєнко С. Вишій школі державну турботу // Дзеркало тижня. — 29.01.2005.
- Ў Ніколаєнко С. Я б не поспішав посипати голову попелом // Дзеркало тижня. — 03.02.2005.
- Ў Кремень В. Г. Наукове забезпечення вищої освіти України в ХХІ столітті // Вища освіта України. — 2001. — № 1. — С. 10.
- Ў Андрущенко В. П., Лутай В. С. Філософія освіти в Україні: стан, проблеми та перспективи розвитку // Науковий вісник Академії наук вищої школи України. — 01.02.2004. — № 2.
- Ў Андрущенко В. П., Лутай В. С. Про концептуальні засади філософії освіти України // Практична філософія. — 2004. — № 2.
- Ў Андрущенко В. П., Лутай В. С. Філософія освіти в сучасній Україні: стан та перспективи розвитку // Вища освіта України. — 2004. — № 4.

